

Ю. І. Кіржецький, М. С. Кіржецька
Львівський державний університет внутрішніх справ,
Національний університет “Львівська політехніка”

ЕКОНОМІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДСИСТЕМ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

© Кіржецький Ю. І., Кіржецька М. С., 2017

Досліджено теоретико-методологічні основи застосування економічних інструментів механізму конкурентоспроможності підсистем харчової промисловості. Обґрунтована необхідність розширення та трансформації економічних інструментів, здатних підвищити конкурентоспроможність вітчизняної харчової продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Ключові слова: харчова промисловість, цукрова галузь, економічні інструменти, конкурентоспроможність.

Yu. I. Kirzhetsky, M. S. Kirzhetska
LvivStateUniversityofInternalAffairs
Lviv Polytechnic National University

ECONOMIC INSTRUMENTS FOR THE MECHANISM OF PROVIDING COMPETITIVENESS OF THE FOOD INDUSTRY SUBSIDIES

© Kirzhetsky Yu. I., Kirzhetska M. S., 2017

State regulation has a decisive role in improving the competitiveness of certain sectors of the real economy. The competitiveness of most subsystems of the food industry in the world markets in the conditions of liberalization of foreign trade is limited. The entry into force of the Association Agreement between Ukraine and the EU transforms the existing mechanism of functioning of the subsystems of the food industry, and, therefore, it can be argued also about the transformation of the instruments of the mechanism of ensuring the competitiveness of the industry. This is especially true for the sugar industry of Ukraine, which has rapidly lost its position as a leader in the world sugar market and needs an objective study of many theoretical provisions of the mechanism for ensuring its competitiveness.

The urgency of the research problems of the tools for ensuring the competitiveness of the food industry in the domestic and foreign markets is unquestionable and strategically important. It formed the task of the study: economic instruments for the mechanism of providing competitiveness of the food industry subsidies

In this article the theoretical and methodological bases of application of economic tools of mechanism of competitiveness of subsystems of food industry are investigated. Economic instruments for ensuring the competitiveness of the food industry are divided into: direct and indirect action. Direct methods include various forms of irreversible targeted financial support of industries – these are subventions or direct subsidies, which include various types of subsidies, assistance, surcharges from special budget and extra-budgetary funds of different

levels (national, regional, local), as well as preferential lending. To indirect methods – regulation in the financial, budgetary and tax spheres.

The analysis of economic instruments for reforming the sugar industry in the countries of the European Union has determined that ensuring the competitiveness of the sugar industry was delayed by the expansion and modernization of industrial infrastructure. The necessity of expansion and transformation of economic instruments for increasing the competitiveness of domestic food products on the domestic and foreign markets is substantiated. The economic instruments used to reform the sugar industry in the European Union are proof of the possibility of ensuring the competitiveness of the domestic sugar industry through the expansion and modernization of production infrastructure with the participation of private equity under conditions of macroeconomic stability and the strengthening of cross-border cooperation.

Key words: food industry, sugar industry, economic instruments, competitiveness.

Постановка проблеми. Конкурентоспроможність національної економіки, як системна категорія, сформована з різноманітних підсистем, які можна класифікувати й за галузевою належністю. Однією з ключових підсистем економіки України є харчова промисловість, що формує близько 8 % ВВП, щороку стабільно нарощує обсяги виробництва й реалізації продукції (частка галузі в обсязі реалізованої промислової продукції становить близько 21,3 %) та є стратегічно важливою галуззю народного господарства. Конкурентоспроможність більшості підсистем харчової промисловості на світових ринках в умовах лібералізації зовнішньої торгівлі є обмеженою. Саме тому актуальність проблем дослідження інструментарію забезпечення конкурентоспроможності харчової промисловості на внутрішніх та зовнішніх ринках є беззаперечною й стратегічно важливою.

Набрання чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС трансформує існуючий механізм функціонування підсистем харчової промисловості, а, отже, можна стверджувати й про трансформацію інструментів механізму забезпечення конкурентоспроможності галузі. Особливо це стосується цукрової галузі України, яка стрімко втратила позиції лідера на світовому ринку цукру та потребує об'єктивного дослідження багатьох теоретичних положень механізму забезпечення її конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми застосування ефективних інструментів для забезпечення або підвищення конкурентоспроможності підсистем вітчизняної харчової промисловості досліджували В. Барканов, О. Данькевич, Л. Дейнеко, Л. Духновська, О. Заєць, Ю. Лузан, С. Станісевич, М. Ярчук. Проте фундаментальні дослідження теорії, методології і практики трансформації інструментів механізму забезпечення конкурентоспроможності (із акцентом на економічні, які є найвагомішими у країнах ЄС) – відсутні.

Це зумовило мету дослідження, що полягає не стільки у дослідженні деформацій існуючих економічних важелів впливу на забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підсистем харчової промисловості, скільки в теоретичному обґрунтуванні їх перспективної моделі, зумовленої чинником лібералізації торгівлі між Україною та ЄС.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення конкурентоспроможності підсистем національної економіки відбувається через формування мережі зв'язків між організаційними та економічними її складовими. У науковій літературі немає єдиного підходу до груп економічних інструментів механізму забезпечення конкурентоспроможності. Структурно науковці виокремлюють три групи інструментів: правові, економічні, адміністративні та спеціальні. Н. В. Пахомова [2] дещо розширює зміст та сутність інструментів та виділяє адміністративно-контрольні, економічні (ринково-орієнтовані та фінансово-кредитні) інструменти та інструменти морально-етичного впливу. Щодо економічних інструментів забезпечення конкурентоспроможності, то професор Л. Г. Мельник [3] виокремлює три взаємопов'язані та взаємозумовлені групи економічних інструментів: 1) ціни ресурсів, тобто кількість благ (зокрема, грошей, товарів, послуг), які повинні сплатити економічний суб'єкт за право користування певним товаром (природним

ресурсом/благом, предметом, послугою) або володіння ним; 2) економічні вигоди, тобто додатковий дохід (прибуток) або отримання певних переваг, які можуть бути втілені у додатковий дохід (прибуток); 3) перерозподільні платежі/виплати, тобто система вилучення частини доходів вводних економічних суб'єктів з метою передачі іншим економічним суб'єктам.

До перспективних фінансових інструментів забезпечення конкурентоспроможності підсистем національної економіки зараховують [4]: 1) податкові інструменти стимулювання розвитку галузі (податковий науковий кредит, податковий інвестиційний кредит, податкові преференції для наукомістких підприємств галузі); 2) трансфертні інструменти стимулювання конкурентоспроможності підсистем національної економіки; 3) інвестиційно-інноваційні інструменти стимулювання конкурентоспроможності підсистем національної економіки (інноваційне інвестування регіональної науки та технологій, інновації на відновлення первісних якостей використаних ресурсів регіону).

Узагальнена класифікація економічних інструментів дає змогу їх сепарувати на: 1) допоміжні засоби (стандарты і норми); 2) асоційовані засоби (адміністративні податки; фондотворчі податки і платежі, квотування тощо); 3) важелі економічного стимулювання (цінове регулювання, цінова диференціація; податки на продукти та вироби тощо) [3].

Економічні інструменти забезпечення конкурентоспроможності харчової промисловості поділяють на інструменти: прямої та непрямой дії. До прямих методів належать різні форми безповоротної цільової фінансової підтримки галузей – це субвенції або прямі субсидії, які включають різні дотації, допомоги, доплати із спеціальних бюджетних і позабюджетних фондів різних рівнів (загальнонаціональних, регіональних, місцевих), а також пільгове кредитування. До непрямих методів – регулювання у фінансовій, бюджетній та податковій сферах [5].

Так, наприклад, в Україні нормативно-правові та економічні методи є нестійкими, недосконалими і фрагментарними. У ЄС економічні методи впливу держави на забезпечення конкурентоспроможності харчової промисловості поділено на дві групи: підтримку доходності виробників та підтримку обсягів виробництва цукрової галузі, як однієї із підсистем харчової промисловості (рисунок).

Підтримка доходності виробників цукру забезпечується інструментами: 1) диференційованого регулювання цін, що передбачає (1.1) підтримку високої внутрішньої ціни: відхилення ринкової ціни від середньої в бік зменшення більш ніж на 10 %, запуск механізму автоматичного викупу цукру з метою захисту виробників та підтримки їх доходності. Цукрова галузь ЄС не потребує значних бюджетних коштів, оскільки регульована внутрішня ціна є вищою від загальносвітової, та сплачується споживачами [7] (1.2) гарантована мінімальна ціна – це ціна, за якою ЄС купує цукор у виробників в межах квоти “А”, яка на 5–10 % є нижчою від внутрішньої ринкової ціни, та на 30 % – вища від загальносвітової гуртової ціни цукру. Гарантована мінімальна ціна не поширюється на сільськогосподарську продукцію (цукрові буряки), а лише на кінцеву продукцію виробництва – білий цукор в межах визначеної квоти [8]; 2) донорської підтримки, яка передбачає: (2.1) цільову допомогу з реструктуризації за скасовану квоту (можливість отримати фінансову допомогу підприємству, яке відмовляється від квоти на виробництво цукру); (2.2) цільову допомогу для диверсифікації виробництва; (2.3) допомогу для покриття витрат, затрачених на приватне зберігання цукру; 3) субсидування: (3.1) експортні субсидії цукровиробників, які у 2009 р. становлять близько 3,3 євро на 1 євро експортної виручки, тобто 80 % собівартості виробництва кінцевого продукту відшкодовується [8]; (3.2) пільгове кредитування, метою якого є модернізація виробництва і підвищення конкурентоспроможності; (3.3) державні позики на зберігання та пакування продукції, відсоткова ставка за якими є нижчою за банківську.

Підтримка обсягів виробництва забезпечується інструментами: 1) викупу цукру за гарантованими цінами та системою внутрішніх квот на виробництво, для обмеження збуту за гарантованою ціною. Внутрішні квоти розподіляються між країнами ЄС – за регіонами, а згодом і за цукровими заводами. Квоти поділяються на два види: базові і основні. Більш пільгові умови для виробника створює базова квота, яка передбачає закупівлю продукції за максимальною ціною. За основною квотою закупівля цукру здійснюється за менш високими цінами [8]; 2) фінансування реструктуризації цукровиробництва

із структурних фондів ЄС дає змогу вивести з ринку неприбуткові та неконкурентоспроможні виробництва; 3) захист внутрішнього ринку цукру ЄС від конкуренції, застосовуючи тарифні та нетарифні методи регулювання експортно-імпорتنих операцій. Країни ЄС надають великого значення захисту свого внутрішнього ринку цукру, для цього Єврокомісією встановлені захисні (порогові) ціни, митні збори та нетарифні бар'єри: (3.1) захисні ціни визначаються як різниця між орієнтовною ринковою ціною і торговельно-транспортними витратами на цукор. Значення захисної ціни є основою для визначення рівня митного захисту від імпорту дешевшого цукру (тобто до цукру, який до перетину кордону з ЄС має нижчу ціну, ніж захисна, застосовуються мита або компенсаційні збори, що її вирівнюють); (3.2.) мито на імпортований цукор є доволі високим та встановлюється на рівні 20 % від їх митної вартості. Також імпортери цукру сплачують компенсаційний збір, який встановлюється разом із захисною ціною [7]; (3.3) для захисту виробників від дешевої імпортованої продукції функціонує ефективна система нетарифних бар'єрів, які передбачають встановлення термінів карантину, пред'явлення підвищених вимог до якості продукції, її упакування або стандарту розфасовки продукції, що значно обмежує доступ імпортованого цукру на європейський ринок [7]; (3.4) квоти на використання у виробництві цукрозамінників. У разі необхідності обмеження експорту цукру передбачене застосування прямих заборон, квотування і ліцензування. Експортний податок є протилежним за суттю до компенсаційного збору. Він є засобом обмеження експорту товарів, коли світові ціни на цукор вищі від захисних цін на відповідні товари на 2 % [7].

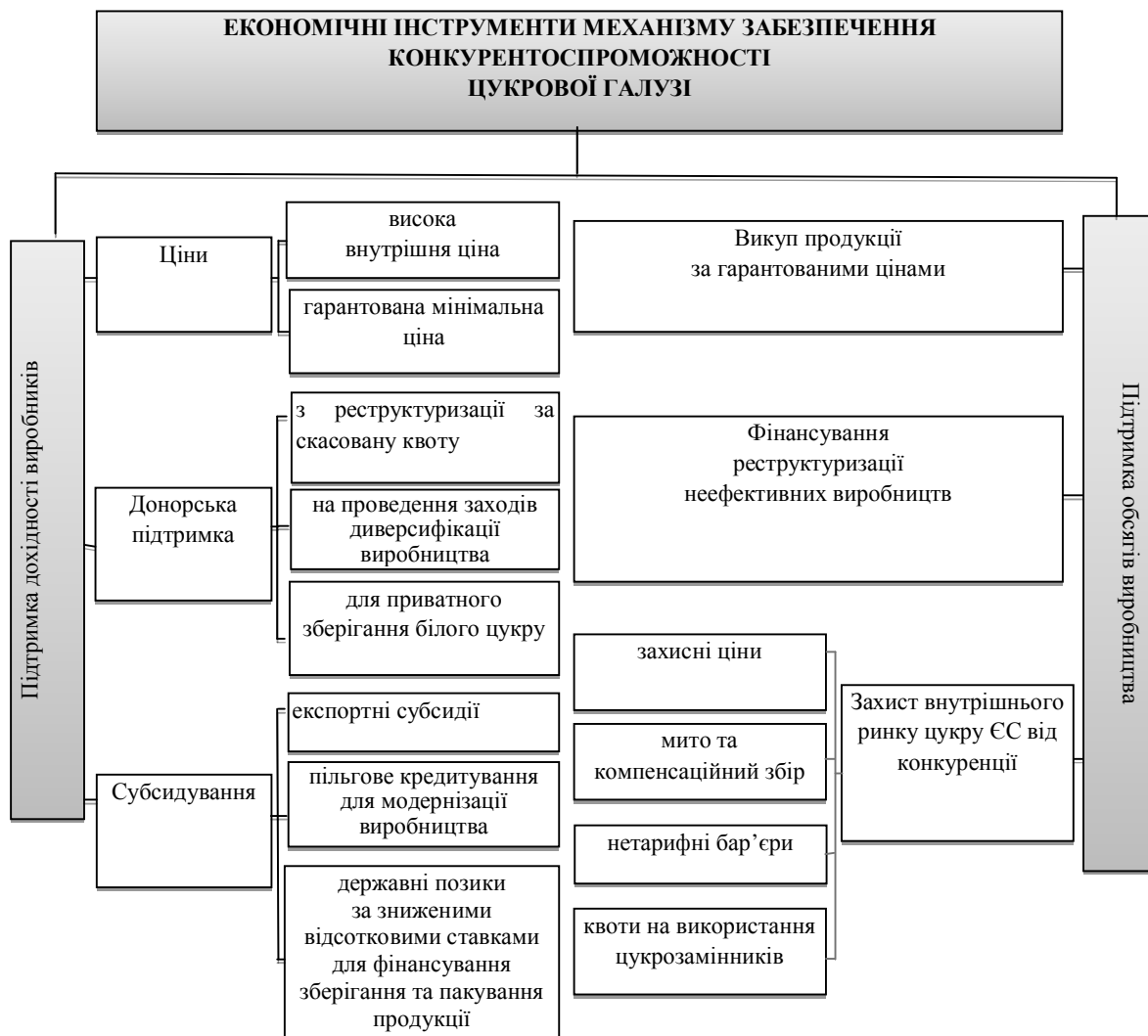

Рис. 1. Класифікація економічних інструментів механізму забезпечення конкурентоспроможності цукрової галузі у ЄС
Складено автором на основі джерела [6–7].

Найбільша концентрація виробників цукру та одне з найефективніших його виробництв спостерігається у Франції. Економічними інструментами забезпечення конкурентоспроможності цукрової галузі цієї країни є: тарифні та нетарифні бар'єри захисту внутрішнього ринку цукру від зовнішньої конкуренції; повномасштабна зона вільної торгівлі між країнами-членами ЄС; механізми підтримки високих внутрішніх ціни на цукор та розвитку цукровиробництва. Застосовані економічні інструменти реформування цукрової галузі підвищили рівень її конкурентоспроможності на зовнішніх ринках, так частка Франції у світовому експорті зросла до 4,9 % у 2016 р., а ця країна стала четвертим експортером цукру у світі. Так, забезпечення конкурентоспроможності цукрової галузі Франції здійснюється її постійною трансформацією, зокрема: 1) оптимізацією кількості цукрових заводів та їх працівників. Дослідження показує, що протягом 13 років (2001–2014 рр.) була зменшена кількість цукрових заводів на 27 % та скорочено 18 % працівників цукрової галузі; 2) модернізацією галузі: порівнюючи показники діяльності цукрової галузі у 2014 р. порівняно із 2001 р., можемо зробити висновок про підвищення техніко-технологічного та організаційного рівня виробництва, про що свідчить зростання: середньої потужності цукрових заводів на 79 %, продуктивності робочої сили – на 53 %, довжини виробничої кампанії на 40 днів, або на 55 %. У той самий час бачимо і зростання якості сировини: вихід тонни цукру з 1 га зріс на 45 %, збереження високих показників вмісту цукру під час доставки (17,7 %). Усі ці чинники сприяли зростанню обсягів виробленого з буряка цукру на 26 %.

Дослідження основних змін, які відбулися у цукровій галузі України протягом 2001–2014 рр. (таблиця) свідчать про те, що почалася поступова її реструктуризація, за напрямками: оптимізація кількості цукрових заводів, чисельність працівників та задіяних площ під посіви цукрових буряків; модернізація виробництва з метою підвищення середніх потужностей цукрових заводів України, вихід цукру, продуктивності робочої сили і тривалості виробничого циклу переробки цукрового буряка.

Передумови для трансформації цукрової галузі України були закладені через створення законодавчого поля для побудови ринкової моделі економіки. Засобами переходу стали нормативно-правові акти (в т.ч. такі, які визначили підстави і для функціонування цукрової галузі України), якими була задекларована приватна власність – легітимний інститут [36], визначались правові, економічні та організаційні основи приватизації державного майна, з метою створення багатокладної соціально-орієнтованої ринкової економіки України [1. А також спеціальні закони та нормативно-правові акти, на основі яких було безпосередньо сформовано правове, економічне і адміністративне регулювання виробництва цукру в Україні [1, 3].

Основні економічні показники функціонування цукрової галузі України у 2001–2014 рр.

№ з/п	Показники	Роки		Відносне відхилення, %
		2001	2014	
1	Кількість цукрових заводів, шт.	126	48	-61,9
2	Середня потужність цукрового заводу, тис. т/добу	52,8	71	+33,96
3	Чисельність працівників галузі, осіб	40397	15000	-62,87
3а	Середня кількість працюючих на одному заводі	320	394	+23,13
4	Площі посівів буряків, га	757700	333000	-56,05
5	Вироблено цукру з буряка цукрових буряків, тис. т	1640,9	2081	+26,8
6	Вихід цукру т/га	2,32	5,0	+115,52
7	Продуктивність робочої сили, т цукру/працівника	40,62	148,42	+265,39
8	Середня довжина кампанії, днів	57	82	+42,80

Складено за [8].

Вертикальна інтеграція підприємств цукрової галузі, як один із інструментів механізму забезпечення конкурентоспроможності цукрової галузі, дає змогу забезпечувати сировиною галузеві виробничі потужності, скорочувати витрати на сировину та збільшувати прибутки. Інтегрованими цукровими заводами у 2014 р. вироблено 76,6 % цукру. Частка ринку цукру усіх неінтегрованих цукрових заводів (23,4 %) у 2014 р. є близькою до частки ринку найбільшого українського агропромхолдингу “Астрата” (22,4 %) [8].

Рушійним інструментом підвищення конкурентоспроможності цукрової галузі ЄС є сучасні інновації і дослідження. Щороку цукровою галуззю на дослідження витрачається понад 5 млн євро [7], які спрямовуються на власне дослідження, а також промислові розробки і галузеву освіту. Наймасштабнішими є проекти ресурсощадних інновацій, що дають змогу істотно економити на водних, паливних та інших ресурсах, формуючи з цього додатковий прибуток. Захист виробників цукру ЄС від жорстокої світової конкуренції зробили галузь привабливою для інвестицій.

Державні інституції кожної із країн ЄС, яка виробляє цукор, здійснюють фінансову підтримку цукроварів для підтримання конкурентоспроможності цієї галузі. Так, розмір прямої підтримки виробникам цукру у Німеччині у 2009 р. становив 278 млн євро, Франції – 270 млн євро, Польщі – 159 млн євро. Розмір допомоги при припиненні неефективного виробництва у 2009/10 рр. становив 520 євро за тону виробничих потужностей заводу [7, 9].

Галузеві об'єднання також активно долучені до механізму фінансової підтримки і, зокрема, частина коштів, які надходять від платників податків у цукровій галузі, розподіляються ними залежно від напрямку їх застосування на дві частини: для проведення цукрових інтервенцій з метою зниження цінової волатильності на ринку (50 %) та створення резервів на випадок втрат внаслідок актуалізації загроз (50 %).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз економічних інструментів реформування цукрової галузі у країнах Європейського Союзу є доказом можливості забезпечення конкурентоспроможності цукрової галузі через розширення та модернізацію виробничої інфраструктури за взаємодії державного регулювання та приватних ринкових ініціатив за умови стійкості правових інституцій.

З огляду на вищенаведене, економічні важелі забезпечення конкурентоспроможності України мають бути сформовані за аналогією до країн-лідерів у цукровиробництві в ЄС та спрямовані на виконання таких завдань:

1) покращення сировинної бази за допомогою запровадження грантової підтримки сільськогосподарських виробників через: реструктуризацію фермерських господарств та збільшення кількості виробників цукрових буряків; реорганізацію транспортування, зберігання, очищення та завантаження цукрових буряків з метою зниження втрат цукру на підготовчій до виробництва стадії; покращення управління фермерськими господарствами та спрямування інвестицій у підвищення врожайності цукрових буряків;

2) підвищення конкурентоспроможності продукції через: модернізацію цукрових заводів та створення вертикально інтегрованих холдингів; перерозподіл концентрації виробничих потужностей; цільове інвестування у підвищенні технологічної ефективності переробки цукрових буряків; виведення з ринку неефективних виробництв та виплати грошових компенсацій власникам та працівникам неконкурентоспроможних цукрових заводів;

3) запровадження сучасних концепцій менеджменту та маркетингу, що дадуть змогу: сформувати ефективне виробництво, підвищити якість цукру; сформувати маркетингову товарну політику; провести трансформацію виробничого процесу із використанням логістичних підходів;

4) фінансування розвитку конкурентоспроможного та рентабельного виробництва цукру через державні та спеціальні фонди.

Відтак застосовувані економічні інструменти реформування цукрової галузі у країнах Європейського Союзу є доказом можливості забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної цукрової галузі через розширення та модернізацію виробничої інфраструктури за участі приватного капіталу в умовах макроекономічної стабільності та зміцнення транскордонного співробітництва.

1. *Державне регулювання економіки* / І. Р. Михасюк, А. Ф. Мельник, М. І. Крупка, З. М. Залога; за ред. І. Р. Михасюка; Львівський нац. ун-т імені Івана Франка. – Львів: Українські технології, 1999. – 640 с. 2. *Пахомова Н. В. Экологический менеджмент* / Н. В. Пахомова, А. Эндерс, К. Рихтер. – СПб. : Питер, 2003. – 544 с. 3. *Мельник Л. Г. Экономика развития : моногр.* / Л. Г. Мельник. – Сумы : Университетская книга, 2006. – 662 с. 4. *Поліщук В. Г. Політика стимулювання сталого розвитку регіонів у контексті забезпечення євроінтеграційних процесів України* / В. Г. Поліщук // *Економічні науки. Серія “Економічна теорія та економічна історія”*: зб. наук. пр. Луцького національного технічного університету. – 2009. – Вип. 6 (23), Ч. 2. – С. 4–6. 5. *Чечель О. М. Принципи та механізм державного регулювання економіки* / О. М. Чечель // *Вісник Академії митної служби України. Сер.: Державне управління.* – 2013. – № 2. – С. 103–111. 6. *Collins A. Contemporary Security Studies* / A. Collins –Oxford: OxfordUniversityPress, 2007. – S. 210. 7. *Council regulation (EC) No 1234/2007 of 22 October 2007 establishing a common organisation of agricultural markets and on specific provisions for certain agricultural products (Single CMO Regulation)* // *OJL* 299. – 2007. – P. 149. 8. *Офіційні дані Національної Асоціації Цукровиків [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://sugarua.com>. 9. *Nelson R. National Innovation Systems. A Comparative Analysis.* – Oxford University Press, 1993. – 560 p.